

НАЗВА ДИСЦИПЛІНИ: ЕТНО- І ГЛОТОГЕНЕЗ УКРАЇНЦІВ

1. Нормативні навчальні дисципліни

1.1. Нормативні навчальні дисципліни

ВИКЛАДАЧ:

Зарінова Марія Валентинівна, кандидат філологічних наук, старший викладач.

E-mail: m.zarinoва@ukma.edu.ua

ЗАГАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ: 4 кредити ECTS

Заняття в аудиторії: 42 год (14 лекційних і 7 практичних занять по 2 академічні години)

Самостійна робота слухачів курсу: 78 год.

Форма підсумкового оцінювання: іспит.

АНОТАЦІЯ

У пропонованому курсі розглянуті одні з найскладніших і найактуальніших проблем у вітчизняній науці – походження українського етносу і мови. Після зняття заідеологізованих радянських догм загальноприйнятого погляду на цю проблему так і не вироблено. На підставі свідчень історії, археології, мовознавства та інших гуманітарних наук у курсі висвітлено походження і розвиток українців й української мови від найдавніших часів до їх остаточного формування. Провідне місце у вивченні цього процесу займає порівняльно-історичне мовознавство, яке свідчить про еволюційний розвиток української мови зі східнослов'янського діалектного масиву, що сформувався на основі відповідних діалектів праслов'янської мови.

МЕТА І ЗАВДАННЯ КУРСУ

Мета опанування дисципліни – формування системи знань про походження українців та їхньої мови, про культурно-історичні витоки та етномовні закономірності розвитку на основі індоєвропейського й праслов'янського субстрату в умовах взаємодії з іншими культурами, етносами та діалектами.

Завдання дисципліни: наукове обґрунтування та всебічне вивчення загальних засад етномовного розвитку українців; характеристика основних відомостей про найдавніших мешканців на території України та їхні мовні ознаки; розгляд сучасних теорій походження слов'ян і праслов'янської мови у зв'язку з іншими етносами та мовами; з'ясування закономірностей формування південноруських племен як етнічної основи українського народу й розвитку найважливіших діалектних рис, що стали характерними особливостями української мови; обґрунтування відомостей про виникнення писемності у східних слов'ян; аргументація функціонування двох писемно-літературних мов у Київській Русі; вивчення впливу християнства на розвиток давньоруської освіти, культури й мови.

Мета курсу – ознайомити студентів з основними засадами лексикології й тенденціями в розвитку та збагаченні лексики англійської мови, які спостерігаються нині, сформувати знання про системний характер лексики, її тісний зв'язок з іншими рівнями мови, зокрема граматику та стилістику, сформувати вміння вживати мовні одиниці з якнайбільшою комунікативною доцільністю відповідно до лексичних, морфологічних, синтаксичних і стилістичних норм англійської мови.

РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ, МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ І ФОРМИ ОЦІНЮВАННЯ

Результати навчання	Методи викладання і навчання	Форми оцінювання
ПРН-3. Застосовувати сучасні методи й технології, зокрема	лекції, семінарські заняття, самостійна робота.	Рейтингове оцінювання за 100-

прикладні й міждисциплінарні, для успішного й ефективного лінгвістичного дослідження, спростування чи підтвердження гіпотез походження й історичного розвитку українських етносу й мови.		бальною системою: поточний контроль – 60 (участь у семінарах, написання контрольної роботи, написання реферату), іспит – 40
ПРН-4. Оцінювати й критично аналізувати проблеми походження слов'янських мов (зокрема української) та етносів, пропонувати шляхи їх розв'язку.	лекції, семінарські заняття, самостійна робота.	
ПРН-8. Характеризувати теоретичні засади (концепції, основні поняття) та прикладні аспекти етнолінгвістичної науки.	лекції, семінарські заняття, самостійна робота.	
ПРН-9. Збирати й систематизувати факти, що стосуються мовного розвитку, інтерпретувати й аналізувати їх.	лекції, семінарські заняття, самостійна робота.	
ПРН-11. Дотримуватися правил академічної доброчесності.	самостійна робота, індивідуальне завдання (реферат).	

ЗМІСТ КУРСУ

Вступне слово

Курс присвячений огляду проблем мовної генези та українського етносу. Дисципліна покликана висвітлити основні положення теорій походження української мови від найдавніших часів, накреслити значущі тенденції її розвитку на фонетичному, лексичному й морфологічному рівнях. Студенти розвивають вміння аналізувати наслідки впливу лінгвальних й екстралінгвальних чинників на мовну систему, виокремлювати наукові й ненаукові гіпотези етно- і глотогенезу, застосовувати історичні факти для підтвердження чи спростування положень про мову, використовувати лінгвальний матеріал для підкріплення тез історичної науки.

Тематичний план

№ з/п	Теми лекцій	Кількість годин
	I триместр	
Лекція 1.	Вступ. Предмет курсу та його актуальність. Стан і джерела вивчення проблеми етно та глотогенезу українців	2 год.
Лекція 2.	Гіпотези глотогенезу найдавнішого періоду.	2 год.

Лекція 3.	Стародавні історичні процеси на землях України. Праїндоевропейський період розвитку мови.	2 год.
Лекція 4.	Історія розвитку праслов'янської етномовної спільноти	2 год.
Лекція 5.	Формування східних слов'ян на території сучасної України. Частина 1	2 год.
Лекція 6.	Формування східних слов'ян на території сучасної України. Частина 2	2 год.
Лекція 7.	Східнослов'янські союзи племен на території України. Частина 1	2 год.
Лекція 8.	Східнослов'янські союзи племен на території України. Частина 2	2 год.
Лекція 9.	Формування південноруських діалектних особливостей, властивих українській мові	2 год.
Лекція 10.	Розвиток лексичної системи в протоукраїнських діалектах др. пол. I – поч. II тис. н.е.	2 год.
Лекція 11.	Виникнення писемності у східних слов'ян та її розвиток в українській мові	2 год.
Лекція 12.	Виникнення давніх українських діалектів	2 год.
Лекція 13.	Прийняття християнства і його вплив на розвиток освіти, культури і мови в Україні-Русі	2 год.
Лекція 14.	Писемно-літературні мови Київської Русі	2 год.

№ з/п	Теми практичних занять	Кількість годин
	I триместр	
Семінарське заняття 1.	<p>Сучасні погляди на найдавнішу історію українців та української мови.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Наукові аргументи в поглядах на найдавнішу історію українців та української мови. 2. Ранньосередньовічна теорія походження українців та їхньої мови. 3. Критичний аналіз ненаукових версій походження українців та української мови: трипільсько-арійська, пізньосередньовічна та ін. <p><i>Самостійна робота:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Археологічні, антропологічні, етнографічні та літописні свідчення про історію українців. 2. Крайні погляди на винятковість української мови. 	2 год.
Семінарське заняття 2.	<p>Історія розвитку праслов'янської етномовної спільноти (Контрольна робота)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Праслов'янська мовна спадщина в українській мові. 2. Періодизація розвитку праслов'янської мови. 3. Теорії прабатьківщини слов'ян, пов'язані з Україною. 	2 год.
Семінарське заняття 3.	<p>Русь і Україна з історичного та лінгвістичного поглядів</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Умови формування Русі як союзу племен і державного утворення. 2. Проблема етимології топоніма у контексті етномовних процесів другої половини I тис. н.е. 3. Русь-Україна: культурно-історична та етномовна наступність. 4. Походження назви <i>Україна</i>. <p><i>Самостійна робота</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Критика ненаукових поглядів на походження етнохороніма Русь. 2. Україна – правонаступниця Київської Русі. 	2 год.
Семінарське заняття 4.	<p>Формування південноруських діалектних особливостей, властивих українській мові (Контрольна робота)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Питання про народність і мову Київської Русі. 2. Формування основних фонетичних ознак, властивих українській мові. 3. Морфологічні ознаки, властиві українській мові. 	2 год.
Семінарське заняття 5.	<p>Питання про так звану «В(е)лесову книгу» (2 год.)</p>	2 год.

	<ol style="list-style-type: none"> 1. Передумови виникнення лжепам'яток у слов'ян. 2. «Аргументи» на підтвердження автентичності «В(е)лесовій книги». 3. Культурно-історичні неузгодження в пам'ятці. 4. Лексико-семантичне та фонетична невідповідність текстів мовному стану східних слов'ян II половини I тис. н.е. <p><i>Самостійна робота:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Огляд літератури, присв'яченої «В(е)лесовій книзі». 2. Ідеологічне підґрунтя фальсифікації. 	
Семінарське заняття 6.	<p>Прийняття християнства та його вплив на розвиток освіти, культури і мови України-Русі. (2 год.)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Перед прийняттям християнства в Київській Русі. 2. Вплив християнства на розвиток освіти й культури в Україні-Русі. 3. Вплив християнства на розвиток мови в Київській Русі. 4. Сліди язичництва в мові й культурі українців. <p><i>Самостійна робота:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Об'єктивність прийняття християнства в Київській Русі. 2. Відбиття релігійних вірувань у лексичній системі мови. 	2 год.
Семінарське заняття 7.	<p>Сучасні періодизації історії української мови</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Наукові періодизації історії української мови. 2. Критика ненаукових поглядів на періоди розвитку української мови. <p><i>Самостійна робота:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Історія українського народу – історія української мови. 	2 год.

УМОВИ ВИЗНАЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО РЕЙТИНГУ

Робота в семестрі			
Види робіт	Кількість	Максимальний бал за заняття/роботу	Максимальна загальна кількість балів
Семінарські заняття	5	6	30
Індивідуальне письмове завдання (реферат)	1	10	10
Проміжна контрольна робота	2	10	20
Іспит	1	40	40
Загальна підсумкова оцінка з дисципліни:			100

ВИМОГИ І КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Оцінювання успішності студента за кожним із запланованих видів робіт здійснюється у відповідності до таких критеріїв:

Види робіт	Кількість балів	Критерії оцінювання
Семінарське заняття	1–2	Доповнення
	3–4	Відповідь із використанням основної літератури (з урахуванням повноти відповіді)
	5–6	Відповідь із використанням основної і додаткової літератури (з урахуванням повноти відповіді)
Реферат	0	Завдання не виконане або містить плагіат.
	1–3	Завдання виконане не повною мірою; автор демонструє побіжне знання програмного матеріалу дисципліни; не виявляє навичок аналізу і логічного та послідовного викладу; подекуди припускається помилкових суджень; робота не вичитана й оформлена неналежним чином.
	4–7	Автор демонструє достатню обізнаність із програмним матеріалом дисципліни та вміння логічно і послідовно викладати його зміст. Разом із тим, завдання виконане недостатньо повною мірою; роботі бракує аналітичного характеру.
	8–10	Завдання виконане вчасно і повною мірою; автор демонструє належний рівень знання і розуміння програмного матеріалу дисципліни; виявляє аналітичні здібності, здатність до самостійного, системного, логічного і послідовного мислення. Робота вчасно подана й оформлена у відповідності до вимог.
Контрольна робота	0	Завдання не виконане.
	1–3	Завдання виконане не повною мірою, студент демонструє побіжне знання програмного матеріалу дисципліни, не виявляє навичок логічного та послідовного викладу, подекуди припускається помилкових суджень
	4–7	Студент демонструє достатню обізнаність із програмним матеріалом, логічно та послідовно викладає його зміст. Разом із тим завдання виконане недостатньо повною мірою.
	8–10	Завдання виконане повною мірою, студент демонструє належний рівень знання і розуміння програмного матеріалу, здатність до самостійного, логічного, системного та послідовного мислення.
Іспит	0	Немає відповіді
	1–13	Неповна відповідь, студент демонструє побіжне знання програмного матеріалу дисципліни, не виявляє навичок логічного та послідовного викладу, подекуди припускається помилкових суджень.
	13–20	Відповідь є недостатньо повною. В той же час студент демонструє обізнаність із програмним матеріалом, послідовно викладає його зміст.
	21–30	Студент демонструє достатню обізнаність із програмним матеріалом, логічно та послідовно викладає його зміст. Разом

		із тим відповідь не розкриває повною мірою сутність іспитових завдань.
	31–40	Повна відповідь, студент демонструє належний рівень знання і розуміння програмного матеріалу, здатність до самостійного, логічного, системного та послідовного мислення.

Порядок перерахунку рейтингових показників нормованої 100-бальної університетської шкали оцінювання в національну 4-бальну шкалу та шкалу ECTS

За шкалою університету	За національною шкалою		За шкалою ECTS
	Екзамен	Залік	
91 – 100	Відмінно	Зараховано	A (відмінно)
81 – 90	Добре		B (дуже добре)
71 – 80			C (добре)
66 – 70			Задовільно
60 – 65	E (достатньо)		
30 – 59	Незадовільно	Не зараховано	FX (незадовільно – з можливістю повторного складання)
1 – 29			F (неприйнятно – з обов'язковим повторним курсом)

Мінімальний пороговий рівень оцінки за роботу в семестрі складає 30 балів. У разі отримання оцінки «неприйнятно» (нижче 29 балів) студент зобов'язаний повторно вивчити дисципліну. У разі отримання оцінки «незадовільно» студент має право на два перескладання: викладачеві та комісії. При цьому максимальна підсумкова оцінка після перескладання може бути лише «достатньо». Замість перескладання комісії студент може обрати повторне вивчення дисципліни.

ПОЛІТИКА ДОБРОЧЕСНОСТІ

Виконання навчальних завдань і робота в курсі має відповідати вимогам «Положення про Академічну доброчесність здобувачів освіти у НаУКМА» (затверджене наказом № 112 від 07.03.2018 року)

https://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/sogodennya/dokumenty-naukma/cat_view/1-dokumenty-naukma/12-normativna-baza-naukma/6-systema-zabezpechennia-iakosti-osvitnoi-diialnosti-ta-iakosti-vyshchoi-osvity/71-normativni-dokumenty

Питання для підготовки до іспиту:

1. Предмет, мета, завдання курсу. Актуальні проблеми «Етно- і глотогенезу українців».
2. Стан вивчення проблеми етно і глотогенезу українців.
3. Джерела мовно-історичних відомостей про населення України.
4. Питання походження українців та української мови в наукових працях XIX – другої половини XX ст.
5. Наукові погляди на етно- і глотогенез українців кінця XX ст.- початку XXI ст.
6. Критичний аналіз ненаукових версій щодо походження українців та їхньої мови.
7. Територія сучасної України за кам'яно та мідного віків.
8. Проблема етномовної належності носіїв трипільської культури.
9. Племена бронзового віку на території України. Індоевропейці й Україна.
10. Теорії прабатьківщини індоевропейців.
11. Формування й розвиток праслов'янської етномовної спільноти.
12. Теорії прабатьківщини слов'ян та їх відношення до України.
13. Періоди розвитку праслов'янської мови.
14. Скіфи та їхня роль у східнослов'янському етно-та глотогенезі.
15. Формування протосхіднослов'янських ознак. Зарубинецька культура II ст. до н.е. – II ст. н.е.
16. Східні слов'яни на території сучасної України в середині I тис. до н.е. Черняхівська культура.
17. Вплив готів і гунів на історичний розвиток східнослов'янських племен.
18. Протукраїнські землі в другій половині I тис. н.е. Склавини й анти.
19. Нащадки склавинів та антів у третій чверті I тис. н.е. Початок формування народностей і мови Київської Русі.
20. Проблема етимології топоніма *Русь* у контексті етномовних процесів другої половини I тис. н.е.
21. Східнослов'янські союзи племен на території України. Племена дулібського союзу.
22. Південні сусіди дулібського союзу племен. Сіверяни.
23. Походження давньоруських етнонімів.
24. Прокраїнські землі в складі Київської Русі.
25. Формування південноруських діалектних особливостей, властивих українській мові: фонетичні ознаки.
26. Формування південноруських діалектних особливостей, властивих українській мові: морфологічні ознаки.
27. Лексико-семантичні особливості протоукраїнських діалектів::загальні назви.
28. Лексико-семантичні особливості власних назв України др. пол. I – початку II тис.н.е.
29. Фонетичні ознаки формування давніх українських діалектів.
30. Лексичні особливості давньоукраїнських діалектів. Формування діалектно-етнографічних зон.
31. Виникнення писемності в східних слов'ян.
32. Питання по так звану «В(е)лесову книгу».
33. Дві писемно-літературні мови Київської Русі: руська й церковнослов'янська. Джерела руської писемно-літературної мови.
34. Прийняття християнства і його вплив на розвиток освіти й культури в Україні-Русі.
35. Вплив християнства на розвиток мови в Київській Русі.
36. Сліди язичництва в мові та культурі українців.
37. Проблема давньоруської народної мови.
38. Основні особливості церковнослов'янської літературної мови.
39. Формування оригінальної руської літератури й становлення та періодизація писемно-літературної мови.
40. Мова творів юридично-ділової писемності.
41. Мова руських літописів.
42. Версія про «спільну колиску» українців, росіян, білорусів та їхніх мов.
43. Особливості мови руської світсько-художньої літератури.
44. Русь-Україна: культурно-історична та етномовна наступність.
45. Походження хороніма *Україна* у світлі культурно-історичних та етномовних процесів першої половини II тис. н.е.

46. Українська мова як гарант збереження українського народу і свідок його історії. Наукова періодизація історії української мови.

Зміст і тематика індивідуальних письмових завдань (рефератів)

Зміст завдання:

Написати реферат на одну із запропонованих тем.

Теми рефератів:

1. Актуальність проблеми походження українців та української мови.
2. Джерела мовно-історичних відомостей про населення України та його мови.
3. Міфологізація походження українців та української мови.
4. Трипільська культура й Україна: культурно-історичний та лінгвістичний аспекти.
5. Наступність індоєвропейсько-праслов'янсько-українського етномовного розвитку.
6. Індоєвропейські та праслов'янські культури й Україна.
7. Мовні й позамовні чинники визначення прабатьківщини слов'ян.
8. Скіфські елементи в культурі та мові українців.
9. Зарубинецька і Черняхівська культури як основа розвитку східних слов'ян.
10. Вплив готів і гунів на історичний розвиток східнослов'янських племен.
11. Античні джерела про слов'янські та неслов'янські племена на території сучасної України.
12. Етномовна ситуація на території України після Великого переселення народів.
13. Східнослов'янські племена та їхні назви на території сучасної України.
14. *Русь і Україна*: історико-етимологічний погляд.
15. Онімний простір України I тисячоліття н.е.
16. Протоукраїнські мовні ознаки доісторичного періоду.
17. Відбиття вірувань давніх слов'ян в українській лексиці та фразеології.
18. Язичницькі елементи у власних назвах української мови.
19. «В(е)лесова книга» – пам'ятка чи фальсифікація?
20. Передумови виникнення писемності у східних слов'ян.
21. Проблема давньоруської народної мови.
22. Версія про «спільну колиску» східнослов'янських народів і мов.
23. Вплив християнства на мовну ситуацію в Київській Русі.
24. Поганське і християнське в культурі українців.
25. Християнські мотиви в загальних і власних назвах української мови.
26. Давньоруська література й літературні мови Київської Русі.
27. Роль церковнослов'янської літератури в розвитку культури й мови Київської Русі.
28. Дух і мова руських літописів.
29. Мовна специфіка творів юридично-ділової та світсько-художньої літератури.
30. Проблема періодизації історії української мови.

Загальна схема виконання письмового завдання (реферату)

- тема і головна проблема;
- шляхи розв'язання наукової проблеми;
- головні тези, які обґрунтовують дослідники;
- ключові слова

Вимоги до оформлення письмового завдання

- 1) Виклад матеріалу – чітко за визначеними вище рубриками.
- 2) У роботі обов'язково мають бути посилання на джерело (джерела) і список використаних джерел, оформлені згідно чинних українських бібліографічних стандартів.
- 3) Обсяг письмового завдання – 10 тис. знаків.
- 4) Параметри основного тексту: шрифт – Times New Roman; інтервал – 1,5 розмір кегля – 14;
- 5) Посилання – посторінкові, нумерація посилань – наскрізна, інтервал – 1, розмір шрифту – 10.

Максимальна оцінка за виконане завдання – 10 балів (див. критерії оцінювання)

Термін подання – 13 тижень. На 13 тижні (семінарське заняття №6) відбувається презентація індивідуальних завдань, виконаних студентами /заслуховування й обговорення тематичних доповідей (захист рефератів).

Література до курсу

Основна навчальна література

1. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1991. – Т. I.
2. Енциклопедія українознавства (переведання в Україні). Загальна частина: У 2 т. (3 кн.). – К., 1994-1995.
3. Етнічна та етнокультурна історія України: У 3 т. – К., 2005. – Т. I.- 512 с.
4. Залізник Л.Л. Первісна історія України: Навч. посібник. – К., 1990. - 264 с.
5. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології: Підручник. – К., 2008.- 344 с.
6. Огієнко І.І. (Метрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 1995 – 294 с.
7. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. – К., 1993. – 200 с.

Додаткова навчальна література

8. Алексеева Т.М. Этногенез восточных славян по данным антропологии. – М., 1973. – 330 с.
9. Баран В.Д. Давні слов'яни. – К., 1998. – Т. 3. – 335 с.
10. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. – К., 1998. – 152 с.
11. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов. – К., 1966. – 295 с.
12. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі/ Ред. О.С.Стрижак. – К., 1985. - 254 с.
13. Етимологічний словник української мови: В 7 т./Відп. ред. О.С.Мельничук – К., 1982 -2010. – Т. 1-6.
14. Залізник Л.Л. Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008. –104 с.
15. Історія української культури: У 5 т. – К., 2001. – Т.1. – 1135 с.
16. Карпенко Ю.О. Походження назви *Україна* – загальної і власної // Ономастика та етимологія: Зб. наук. праць на честь 65-річчя Ірини Михайлівни Железняк. – К., 1997. – С.81—89.
17. Лучик В.В. Середньонадніпрянська прабатьківщина слов'ян з лінгвістичного погляду // Мовознавство. – 2008. -№ 2-3. – С. 62-76.
18. Лучик В.В. До проблеми україно-трипільських етномовних і культурних зв'язків // Українська мова – 2008. - № 2. – С.31 – 38.
19. Мозер М. Причинки до історії української мови / За ред. С. Вакуленка. – Харків, 2008. – 831 с.
20. Мосенкіс Ю.Л. Мова трипільської культури: Джерела, методи, результати реконструкції. – К., 2001. – 164 с.
21. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К. 1992. – 414 с.
22. Німчук В. Дніпро-Славути // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. — К., 1986, с. 10;
23. Новітні міфи та фальшивки про походження українців: Збірник статей. – К., 2008. – 136 с.
24. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери/ Відп. ред. І.М. Железняк. – К., 1992. – 274 с.
25. Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі “спільної колиски”. – К., 2001. – 152 с.
26. Складенко В.Г. Походження назви *Україна* // Мовознавство. – 2006. – №5. – С. 15-33.
27. Складенко В.Г. Русь і варяги: історико-етимологічне дослідження. – К., 2006. – 119 с.
28. Смаль-Стоцький С. Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їхнє взаємне споріднення. – Прага, 1927. – 91 с.
29. Стрижак О.С. Етнімія Геродотової Скіфії. – К., 1988. – 221 с.

30. Стрижак О.С. Етнонімія Птолемеевої Сарматії. – К., 1991. – 224 с.
31. Ткаченко О.Б. Питання про т. зв. “В(е)лесову книгу”: Спроба формально-змістового аналізу // Українська мова. – 2001. – №1. – С. 47-54.
32. Трубачев О.Н. Этногенез и культура древних славян: Лингвистические исследования. – М., 1991. – 271 с.
33. Українська мова: Енциклопедія. – 3-є вид. – К., 2007. – 853 с.
34. Филин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков: Историко-диалектический очерк. – Л., 1972. – 665 с.
35. Царук О.В. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998. – 323 с.
36. Shevelov G.Y. Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic. – Heidelberg, 1964. – 662 p.

*Затверджено на засіданні кафедри загального і слов'янського мовознавства НаУКМА
31 серпня 2020 р. (протокол № 5)*